

Jerzy Bieluk

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-9949-472X

bieluk@uwb.edu.pl

Rzeka jako osoba prawna

STRESZCZENIE

Koncepcje uznania elementów natury za mające osobowość prawną pojawiają się od wielu lat jako propozycje nowego podejścia do ekologii. Ostatnie lata przyniosły w tym zakresie konkretne rozwiązania. W różnych miejscach na świecie spotkać można próby uznania rzek (ale nie tylko) za odrębne podmioty prawa. Nie jest to powszechna tendencja, tylko kilka takich przypadków można zidentyfikować w obowiązujących ustawodawstwach. Artykuł poświęcono analizie najbardziej znanych przykładów tego rodzaju działań. W systemie prawnym Nowej Zelandii uznano w 2017 r. rzekę Whanganui za osobę prawną. Toczą się rozmowy na temat dalszych tego rodzaju rozwiązań. Podstawowym motywem takich rozwiązań, oprócz względów ochrony środowiska, są względy kulturowe – związane z systemem wierzeń i wartości Maorysów. W systemach prawnych Indii i Kolumbii sądy podjęły próby uznania rzek (Gangesu i Yamuny w Indiach, rzeki Atrata oraz całego ekosystemu Amazonki) za osoby prawne. Motywy tego rodzaju działań były przede wszystkim ekologiczne – ochrona bezcennych części przyrody przed zniszczeniem.

Słowa kluczowe: ochrona środowiska; osobowość prawną; rzeka jako osoba prawna; ekologia

WPROWADZENIE

Koncepcje uznania elementów natury za mające osobowość prawną pojawiają się od wielu lat jako propozycje nowego podejścia do ekologii. Ostatnie lata przyniosły w tym zakresie konkretne rozwiązania. W różnych miejscach na świecie spotkać można próby uznania rzek (ale nie tylko) za odrębne podmioty prawa. Nie jest to powszechna tendencja, tylko kilka takich przypadków można zidentyfikować w obowiązujących ustawodawstwach. Jest to jednak sprawa dosyć nośna medialnie – hasło „Rzeka staje się osobą prawną” budzi bowiem zainteresowanie nawet osób, które nie są prawnikami. Jest to jednocześnie bardzo interesująca konstrukcja prawna, wymagająca również spojrzenia z innych (ekologicznych, kulturowych) punktów widzenia. W niniejszym artykule opisano koncepcje uznania elementów natury jako samodzielnych podmiotów prawa oraz przedstawiono urzeczywistnienie tych koncepcji w rozwiązaniach funkcjonujących obecnie na świecie. Zaprezentowano najważniejsze przykłady takich rozwiązań. Sytuacja w tym zakresie jest dynamiczna, więc należy spodziewać się wzrostu popularności podmiotowego podejścia do natury, szczególnie że problematyka ochrony środowiska jest coraz bardziej istotna i uwidacznia się nieskuteczność dotychczas stosowanych mechanizmów. Artykuł stanowi tylko wstęp do niezwykle obszernej problematyki, która doczekała się już kilku opracowań¹. Do omówienia wybrano Nową Zelandię, Indie

¹ Zob. m.in. H.M. Babcock, *A Brook with Legal Rights: The Rights of Nature in Court*, “Ecology Law Quarterly” 2016, Vol. 43(1); E.L. O’Donnell, M. Maloney, C. Parker, *New developments in the legal status of rivers*, 11 August 2017, https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0007/2516479/Legal-rights-for-rivers-Workshop-Report.pdf [dostęp: 5.11.2019]. Zob. także opracowanie dotyczące Nowej Zelandii: R. Joseph, M. Rakena, M.T. Kuini Jones, R. Sterling, C. Rakena, *The Treaty, Tikanga Māori, Ecosystem-Based Management, Mainstream Law and Power Sharing for Environmental Integrity in Aotearoa New Zealand – Possible*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

oraz Kolumbię. Warto dodać, że próby wprowadzenia koncepcji elementów natury jako osób prawnych można zaobserwować także w innych krajach².

KONCEPCJA ELEMENTÓW NATURY JAKO MAJĄCYCH WŁASNE PRAWA

Idea, aby elementy natury obdarzone były osobowością prawną, nie jest nowa. Rozpropagował ją Ch.D. Stone w opublikowanym w 1972 r. artykule *Should Trees Have Standing? – Toward Legal Rights for Natural Object*³. Publikacja ta rozpoczęła dyskusję na temat możliwości przyznania osobowości prawnej takim elementom natury, jak góry, rzeki itd. Autor postulował nadanie częściom przyrody osobowości prawnej, aby w ten sposób zapewnić im większą ochronę, ale przede wszystkim nawoływał do redefiniowania ludzkich relacji z naturą. Postulaty te nabierają aktualności w kontekście coraz bardziej eksponowanej problematyki ekologicznej.

Osoba prawna to z pewnością konstrukcja sztuczna, mająca swój rodowód w doktrynalnych rozważaniach prawnych⁴. Spółki prawa handlowego, spółdzielnie czy fundacje nie istnieją realnie; wprawdzie mają swój majątek (lub nie) i władze, ale trudno im przypisać realny byt. W przypadku spółki z ograniczoną odpowiedzialnością jej osobowość prawna opiera się na spełnieniu kilku abstrakcyjnych warunków, takich jak: zebranie przez daną osobę (wystarczy tylko jedna) kwoty 5000 zł, podpisanie umowy spółki (w przypadku spółki jednoosobowej – aktu założycielskiego), wybranie siedziby, powołanie zarządu spółki oraz złożenie odpowiedniego wniosku do sądu rejestrowego⁵. W ten sposób powstaje nowy podmiot prawa. Po kilku nieudanych inwestycjach z kapitału początkowego może nic nie zostać, zarząd zrezygnuje, a osoba prawna może stać się wyłącznie zapisem w Krajowym Rejestrze Sądowym bez desygnatu majątkowego i reprezentacji. Być może więc uznanie rzeki za osobę prawną nie jest tak dalekie od naszego wyobrażenia o roli i funkcjach systemu prawa. Przynajmniej w takim wypadku mamy do czynienia z realnym desygnatem – możemy rzekę zobaczyć, określić jej interesy, zakres jej ochrony. Ustawodawca decyduje, jaka jednostka ma osobowość prawną; w przypadku osób prawnych decyduje również o zakresie ich uprawnień i obowiązków. Także usta-

Ways Forward, Waikato 2019, <https://sustainableseaschallenge.co.nz/sites/default/files/2019-02/MAIN%20TuhonohonoSSEas%20Final%20Report%20Nov%202019.pdf> [dostęp: 5.11.2019].

² Zob. Australia (Yarra River): E.L. O'Donnell, J. Talbot-Jones, *Creating legal rights for rivers: Lessons from Australia, New Zealand, and India*, "Ecology and Society" 2018, Vol. 23(1), DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-09854-230107>; Ekwador (Vilcabamba River): M.V. Berros, *Defending Rivers: Vicamaba in the South of Ecuador*, "Perspectives Issue" 2017, No. 6; USA (Colorado River): C. Clark, N. Emmanouil, J. Page, A. Pelizzon, *Can You Hear the Rivers Sing? Legal Personhood, Ontology, and the Nitty, Gritty of Governance*, "Ecology Law Quarterly" 2018, Vol. 45.

³ Ch.D. Stone, *Should Trees Have Standing? – Towards Legal Rights for Natural Objects*, "Southern California Law Review" 1972, Vol. 45. Artykuł został rozwinięty w książkę. Zob. trzecie wydanie z 2010 r. pt. *Should Trees Have Standing? Law, Morality and the Environment* (Oxford) – dalsze odwołania odnoszą się do tego wydania.

⁴ Zob. szerzej: J. Frąckowiak, *Osoby prawne*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 1003–1108. Zob. także: Ch.D. Stone, *Should Trees Have Standing? Law...*, s. 1–2: „Nie siedzę też tylko w ludzkiej formie, która została uznana za posiadacza praw. Świat prawnika jest pełen nieożywionych posiadaczy praw: trustów, korporacji, wspólnych przedsięwzięć, gmin, partnerstw z podrozdziła R i państw narodowych, by wymienić tylko kilka”.

⁵ Tak jest w prawie polskim, natomiast w innych systemach prawnych powstanie osoby prawnej może być jeszcze bardziej uproszczone.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

wodawca może zdecydować o powstaniu nowych osób prawnych i ustalić ich sposób reprezentacji, zasady funkcjonowania w obrocie itd.

Od strony typowo prawniczej na uwagę zasługuje zrozumiała argumentacja odnośnie do rozszerzenia pojęcia osoby prawnej na elementy środowiska. Natura potrzebuje ochrony. Aby ją otrzymać, powinna uzyskać osobowość prawną oraz samodzielne prawa. W ten sposób mogłaby pozywać podmioty ją krzywdzące i otrzymywać stosowne odszkodowania⁶. Jednak dochodzi tutaj do pewnego przewartościowania – przez chwilę to nie człowiek znajduje się w centrum uwagi, lecz natura⁷. Sąd ma ocenić szkodę dla środowiska bez odwoływania się do człowieka. W dzisiejszych czasach, gdy coraz bardziej znaczące staje się działanie dla dobra środowiska, zapytać można, czy szkoda wyrządzona człowiekowi – nawet pośrednio – winna być przesłanką do odpowiedzialności za szkodę w środowisku czy też możemy przyjąć w tym zakresie podmiotowość samej natury.

Osoba prawna to podmiot niebędący człowiekiem, mający prawo do ochrony dóbr osobistych, prawo do odszkodowania za poniesione straty itd. Osoba prawna jest reprezentowana przez osoby fizyczne – przemawiające w jej imieniu, reprezentujące ją, które nie działają na własny rachunek. Co istotne, zakres uprawnień osoby prawnej może być kształtowany różnie przez ustawodawstwo. Oczywiście jest, że rzeka, nawet ta obdarzona osobowością prawną przez ustawodawcę, nie będzie miała takich praw, jak człowiek. Jak wskazał Ch.D. Stone:

[...] stwierdzenie, że środowisko powinno mieć prawa, nie oznacza, że powinno ono mieć wszelkie prawa, jakie możemy sobie wyobrazić, a nawet takie same prawa, jakie mają istoty ludzkie. Nie można też powiedzieć, że każda rzecz w środowisku powinna mieć takie same prawa, jak każda inna rzecz w środowisku⁸.

Osoba prawna to konstrukcja ze wszech miar sztuczna, konstrukcja typowo prawna, utylitarna i służąca określonym celom. Wykorzystanie takiej instytucji w celach powszechnie akceptowanych trudno uznać za niewłaściwe. Skoro osobowość prawną może uzyskać każdy społeczny związek, który ma usprawiedliwiające to interesy prawne, to dlaczego by nie przyjąć, iż możliwe jest uznanie, że części natury, takie jak rzeki, reprezentowane przez ludzi, mają własne interesy, własne prawa.

NOWA ZELANDIA: RZEKA WHANGANUI

Rzeka Whanganui (w języku Maorysów – Te Awa Tupua) jest położona w Nowej Zelandii. Płyne od centrum Wyspy Północnej do jej zachodniego brzegu, do morza Tasmana, przez tereny Maorysów. W 1840 r. rząd Nowej Zelandii podpisał z przedstawicielami plemienia Whanganui porozumienie (Treaty of Waitangi) gwarantujące Maorysom pełną kontrolę nad rzeką i wszystkimi jej zasobami. Jednak gwarancja ta była uwzględniona tylko w maory-

⁶ Jak określa to Ch.D. Stone (*Should Trees Have Standing? Law...*, s. 6–7), nawet jeśli poszkodowany podmiot (osoba fizyczna lub prawna) wygra sprawę w sądzie o zanieczyszczenie rzeki, to „żadne pieniądze nie są przeznaczane na sam strumień, aby naprawić jego szkody”.

⁷ Zob. rozważania na temat zmiany relacji pomiędzy naturą a człowiekiem w kontekście prawa własności: A. De Vries-Stotijn A., Van Ham I., Bastmeijer K., *Protection through property: from private to river-held rights*, “Water International” 2019, Vol. 44(6–7), DOI: <https://doi.org/10.1080/02508060.2019.1641882>, s. 4–5.

⁸ Ch.D. Stone, *Should Trees Have Standing? Law...*, s. 4.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

skiej wersji porozumienia. Angielska wersja natomiast dawała rządowi Nowej Zelandii pełne prawa do wszystkich zasobów⁹. Porozumienie nie było przestrzegane, powoływano się wyłącznie na jego angielską wersję bądź je ignorowano¹⁰. Wykonywano szereg działań, które naruszały substancję rzeki, takie jak pogłębianie koryta rzeki, aby usprawnić nawigację, wydobywanie żwiru, odprowadzanie wody w celu wytwarzania elektryczności¹¹.

Od 1870 r. aż do 2017 r. plemię Whanganui stale walczyło o prawo do swojej ziemi, prawo do ochrony rzeki Whanganui oraz kompensatę doznanych szkód¹². Od 2011 r. rozpoczęły się konkretne negocjacje między szczepem Whanganui i rządem Nowej Zelandii. Toczyły się one aż do 2017 r., a jednym z podstawowych warunków stawianych przez Maorysów było nadanie rzece osobowości prawnej. W 2014 r. osiągnięto porozumienie co do kompensat związanych z naruszeniami porozumienia, a przede wszystkim uznano, że rzeka ma osobowość prawną. Implementacja porozumienia nastąpiła w 2017 r. – od 11 marca 2017 r. rzeka Whanganui (Te Awa Tupua) ma osobowość prawną. Stwierdzono:

12 (1) Te Awa Tupua to niepodzielna i żywa całość, obejmująca rzekę Whanganui od gór do morza, zawierająca wszystkie jej elementy fizyczne i metafizyczne. [...]

14 (1) Te Awa Tupua jest osobą prawną i ma wszystkie prawa, uprawnienia, obowiązki i zobowiązania osoby prawnej¹³.

Rzeka Whanganui ma specjalne miejsce w kulturze i wierzeniach Maorysów. Uznawana jest przez nich za przodka – plemię uważa, że ludzie są nierozzerwalnie związani z rzeką. Jak stwierdzono w oficjalnym dokumencie zatytułowanym „Record of understanding in relation to Whanganui River settlement”:

1.4. Rzeka Whanganui ma kluczowe znaczenie dla istnienia Whanganui Iwi oraz ich zdrowia i dobrego samopoczucia. Rzeka zapewniała Iwi zarówno fizyczny, jak i duchowy pokarm od niepamiętnych czasów. Od najwcześniejszych czasów rzeka Whanganui odgrywała rolę tętnicy dla Maorysów zamieszkujących lasy i żyzne tarasy rzeczne i podróżujących do i z centralnej wyspy Północnej. [...]

1.18. Wizja Whanganui Iwi, dotycząca uregulowania roszczenia do rzeki Whanganui, opiera się na dwóch podstawowych zasadach:

1.18.1. Zintegrowane, niepodzielne spojrzenie na Te Awa Tupua zarówno pod względem biofizycznym, jak i metafizycznym, od gór po morze.

1.18.2. Zdrowie i dobrostan rzeki Whanganui są nierozzerwalnie związane ze zdrowiem i dobrostanem ludzi¹⁴.

⁹ Zob. www.treaty2u.govt.nz [dostęp: 5.11.2019] – tu znajduje się cała historia Traktatu.

¹⁰ R. Colwell, S. Carr-Wilson, C. Sandborn, *Legal Personality of Natural Features: Recent International Developments and Applicability in Canada*, 2017, www.elc.uvic.ca/wordpress/wp-content/uploads/2018/05/2017-02-03-LegalPersonalityNatural-Features_web-version.pdf [dostęp: 5.11.2019], s. 6–17.

¹¹ Zob. szerzej: C.J. Iorns Magallanes, *Nature as an Ancestor: Two Examples of Legal Personality for Nature in New Zealand*, „Vertigo – la revue électronique en sciences de l’environnement” 2015, serie 22, DOI: <https://doi.org/10.4000/vertigo.16199>, s. 4–5.

¹² Zob. *Summary of the historical background to the Whanganui River claims of Whanganui Iwi*, www.govt.nz/treaty-settlement-documents/whanganui-iwi/whanganui-iwi-whanganui-river-deed-of-settlement-summary-5-aug-2014/background [dostęp: 5.11.2019].

¹³ Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017, www.legislation.govt.nz/act/public/2017/0007/latest/whole.html#DLM6831461 [dostęp: 5.11.2019].

¹⁴ Treść porozumienia negocjacyjnego jest dostępna na stronie: www.ngatangatatiaki.co.nz/assets/Uploads/Important-Documents/DocumentLibrary_WhanganuiRiverROU.pdf [dostęp: 5.11.2019].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Podstawy do uznania rzeki za osobę prawną tkwią w wierzeniach i wizji świata Maorysów¹⁵. Pamiętać należy, myśląc o rozwiązaniach nowozelandzkich, że zachodni światopogląd jest tylko jednym z możliwych punktów widzenia. W kosmologicznym spojrzeniu Maorysi widzą naturę jako przodka człowieka, widzą też głęboki związek między człowiekiem a naturą – jest to związek niepolegający na podległości tej ostatniej, lecz na współistnieniu na równych prawach. Człowiek jest więc nie panem natury, tylko jej częścią¹⁶. Rząd Nowej Zelandii zaakceptował punkt widzenia Maorysów i stworzył ramy prawne do tego rodzaju spojrzenia. Akceptacja ta nie była jednak natychmiastowa – zajęło to ponad 100 lat¹⁷.

Konsekwencją uznania rzeki za osobę prawną jest to, że nie może ona być niczyją własnością¹⁸. Uznanie samodzielności rzeki zrodziło pytanie, kto ma występować w jej imieniu¹⁹. Do reprezentacji rzeki wyznaczony jest urząd (*office Te Pou Tupua*), który składa się z dwóch osób – jedna jest nominowana przez plemię Whanganui, a druga przez rząd Nowej Zelandii²⁰. Zobligowane są one do działania w imieniu i dla dobra podmiotu, który reprezentują.

NOWA ZELANDIA: TE UREWERA I GÓRA TARANAKI

Na podobnych zasadach za osobę prawną został uznany obszar leśny Te Urewera. Jest to największy park narodowy na północnej wyspie Nowej Zelandii²¹. Rozdział 8 Tūhoe Claims Settlement Act 2014 opisuje historię walki z władzami o teren Te Urewera prowadzonej przez plemię Tūhoe. Jednym z celów aktu, oprócz zapewnienia odszkodowania plemienu Tūhoe za łamanie ich praw (ostatecznie uzyskano odszkodowanie w wysokości 170 mln NZD), było uzyskanie statusu osoby prawnej przez Te Urewera²².

W dniu 31 lipca 2008 r. Korona podpisała Warunki negocjacji z Te Kotahi ā Tūhoe. Korona i Tūhoe podpisały oświadczenie dotyczące relacji wysokiego szczebla (Nā Kōrero Ranatira ā Tūhoe me Te Karauna) w dniu 2 lipca 2011 r.²³ Dnia 22 marca 2013 r. Tūhoe i Korona parafowali Akt Osiedlenia (Deed of Settlement). Akt ten został następnie ratyfiko-

¹⁵ Zob. szerzej: D. Young, *Whanganui tribes*, <https://teara.govt.nz/en/whanganui-tribes/page-1> [dostęp: 5.11.2019].

¹⁶ Zob. szerzej: C.J. Iorns Magallanes (*op. cit.*): „Przyjęcie rdzennego spojrzenia na naturę jako na krewnych, a nie tylko na zasoby, odzwierciedla liczne wezwania, by naturę postrzegać jako coś więcej niż własność i jako coś więcej niż niewolnika ludzkich potrzeb i pragnień”.

¹⁷ E.C. Hsiao, *Whanganui River Agreement – Indigenous Rights and Rights of Nature*, “Environmental Policy and Law” 2012, Vol. 42(6), s. 371 i n.

¹⁸ Zob. *ibidem*, s. 374.

¹⁹ C.M. Kauffman, P.L. Martin, *When Rivers Have Rights: Case Comparisons of New Zealand, Colombia, and India*, International Studies Association Annual Conference, San Francisco, 4 April 2018, <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload585.pdf> [dostęp: 5.11.2019].

²⁰ Zob. pkt 18 i 20 Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017. Pkt 18: „(1) Tworzy się biuro Te Pou Tupua. (2) Celem Te Pou Tupua jest bycie ludzką twarzą Te Awa Tupua i działanie w imieniu Te Awa Tupua. (3) Te Pou Tupua ma pełną zdolność i wszystkie uprawnienia, które są niezbędne do osiągnięcia celu oraz wykonywania swoich funkcji, uprawnień i obowiązków zgodnie z niniejszą ustawą”. Mianowania członków Te Pou Tupua dotyczy pkt 20 porozumienia.

²¹ Zob. szerzej: C.J. Iorns Magallanes, *op. cit.*, s. 8.

²² Zob. Tūhoe Claims Settlement Act 2014, www.legislation.govt.nz/act/public/2014/0050/latest/DLM5481230.html [dostęp: 5.11.2019].

²³ Deed of Settlement between The Crown and Tūhoe, 4 June 2013, Summary, www.govt.nz/treaty-settlement-documents/ngai-tuhoe/ngai-tuhoe-deed-of-settlement-summary-4-jun-2013/background [dostęp: 5.11.2019].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

wany przez mieszkańców Tūhoe i podpisany 4 czerwca 2013 r. W porozumieniu wyraźnie stwierdzono, że Te Urewera będzie mieć własne ustawodawstwo i będzie istnieć jako odrębna tożsamość prawna, rządzona przez kandydatów z Tūhoe i Korony, działających w najlepszym interesie regionu²⁴. Dotychczas nie nastąpiła jeszcze implementacja porozumienia, zatem w nowozelandzkim systemie prawnym Te Urewera nie jest jeszcze osobą prawną.

Warto przytoczyć bardzo interesujące uzasadnienie starań osób zamieszkujących ten obszar i z nim związanych, określający znaczenie obszaru Te Urewera dla Maorysów:

Te Urewera jest starożytną i trwałą twierdzą natury, żywą historią; jej sceneria jest pełna tajemnic, przygód i odległego piękna. Te Urewera to miejsce o wartości duchowej, z własną *manā* i *mauri*. Te Urewera ma tożsamość samą w sobie, inspirując ludzi do zaangażowania się w jej opiekę²⁵.

Kolejne negocjacje toczą się w sprawie nadania osobowości prawnej górze Taranaki. Podpisano porozumienie negocjacyjne również w tej kwestii²⁶. Góra Taranaki także ma duże znaczenie w kulturze Maorysów. Jak stwierdzono w porozumieniu negocjacyjnym:

Maunga [góry – J.B.] są *pou* [filarami – J.B.], które łączą fizyczny i społeczny element naszego przeżycia. Dla Iwi z Taranaki były one zawsze obecne i pozostają uosobieniem przodków, miejscem wspólnej historii, zasobem fizycznym i cytadelą unikalnego ekosystemu. Szersze społeczeństwo Taranaki nadal traktuje te *maunga* jako kluczowe punkty odniesienia dla regionu, kształtujące bezpośrednie poczucie miejsca i więzi społeczne ze wspólną tożsamością. Ich obecność przenika naszą scenerię, odwzorowując tajemnicę, przygodę i piękno, przykuwając naszą uwagę i wyobraźnię o tym, jak ludzkość może być ściśle związana z krajobrazem²⁷.

INDIE: RZEKI GANGES I YAMUNA

W tym samym czasie, gdy uznano rzekę Whanganui za osobę prawną w Nowej Zelandii, 20 marca 2017 r. indyjski Wysoki Sąd w Uttarakhand uznał za osoby prawne rzekę Ganges i jej główny dopływ – Yamunę²⁸. Kilka dni później ten sam sąd rozciągnął pojęcie osobowości prawnej na lodowce zasilające obie rzeki²⁹. Decyzja spowodowana była tym, że rzeki na skutek działalności człowieka przestawały istnieć, były bardzo zanieczyszczone. Miał to być sposób na polepszenie ich stanu. Względy religijne i kulturalne również zostały wzięte pod uwagę – rzeki te bowiem posiadają wyjątkowy status w wierzeniach i kulturze Indii³⁰. Jak określono w wyroku, rzeki uznano za „podmioty prawne i żywe, posiadające status osoby prawnej i wszelkie odpowiadające temu prawa, obowiązki i zobowiązania [...]”. Dotyczyło to rzeki Ganges, jej głównego dopływu Yamuny oraz „wszystkich ich do-

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Ngā Iwi o Taranaki and The Crown, Te Anga Pgtakerongo mo Nga Maunga o Taranaki, Pouakai me Kaitake, Record of understanding for Mount Taranaki, Pouakai and the Kaitake Ranges, www.govt.nz/dmsdocument/7265~Te-Anga-Putakerongo-Record-of-Understanding-20-December-2017.pdf [dostęp: 5.11.2019].

²⁷ Zob. pkt 1.7 Traktatu powołanego powyżej.

²⁸ Wyrok High Court of Uttarakhand w Naintal Writ Petition (PIL) z dnia 20 marca 2017 r., nr 126 z 2014 r., *Mohd Salim vs State of Uttarakhand & others*, www.casemine.com/judgement/in/5b1a21874a932631a5a08d3f [dostęp: 5.11.2019].

²⁹ Wyrok High Court of Uttarakhand z dnia 30 marca 2017 r., *Lalit Miglani vs State of Uttarakhand and others*, <https://indiankanoon.org/doc/92201770> [dostęp: 5.11.2019].

³⁰ E.L. O'Donnell, *At the Intersection of the Sacred and the Legal: Rights for Nature in Uttarakhand, India*, “Journal of Environmental Law” 2018, Vol. 30(1), DOI: <https://doi.org/10.1093/jel/eqx026>.

pływów, strumieni, każdej naturalnej wody płynącej z przepływem tych rzek w sposób ciągły lub przerywany [...]”.

Już w lipcu 2017 r. indyjski Sąd Najwyższy uznał za bezskuteczne rozstrzygnięcie Sądu Stanowego Uttarakhand, ustalającego osobowość prawną dwóch rzek. Rząd stanu Uttarakhand odwołał się do Sądu Najwyższego, argumentując, że takie rozwiązanie jest niezgodne z prawem³¹. Sprawa zawisła w Sądzie Najwyższym – w listopadzie 2019 r. wyrok jeszcze nie zapadł³², przez co brak jest wiążącego rozstrzygnięcia w przedmiocie osobowości prawnej Gangesu i Yamuny.

Zasadniczym motywem działań indyjskiego sądu było wyraźne zwrócenie uwagi na katastrofę ekologiczną dotyczącą rzeki Ganges i Yamuna. Szanse na utrzymanie wyroku są jednak niewielkie, biorąc pod uwagę m.in. to, że Ganges przepływa przez pięć indyjskich stanów, a sąd tylko jednego z nich tak daleko poszedł w kierunku ochrony rzeki³³.

W przypadku Indii mamy do czynienia nie z działaniem ustawodawcy, lecz z wyrokiem sądu, który próbuje zmienić system prawny. Szanse na podtrzymanie rozstrzygnięcia są niewielkie – do tego rodzaju zmian potrzebne są bowiem konkretne inicjatywy ustawodawcze. Również indyjska rzeczywistość nie jest gotowa na radykalną zmianę podejścia do ochrony obu rzek. Jednak uzasadnienie wyroku, napisane z wielką pasją, znajomością kultury, literatury i wierzeń, wskazuje, że zmiana podejścia do ochrony Gangesu i Yamuny jest koniecznością, ponieważ rzeki te stają się martwe biologicznie i jest to ostatnia chwila, aby je uratować.

KOLUMBIA: RIO ATRATO I EKOSYSTEM AMAZONKI

W listopadzie 2016 r. kolumbijski Sąd Konstytucyjny zadeklarował, że dorzecze rzeki Atrato posiada prawa do „ochrony, konserwacji, utrzymania i przywrócenia”³⁴. Przyczyną tak niezwykłego wyroku były duże zniszczenia rzeki. Jak podano w uzasadnieniu, była to „znacząca degradacja dorzecza rzeki Atrato w wyniku wydobycia, wpływająca na przyrodę i ludność tubylczą”³⁵. Nielegalna działalność górnicza w pobliżu rzeki Atrato spowodowała znaczne zanieczyszczenie rzeki i terenów zamieszkałych w jej pobliżu. Sąd Konstytucyjny Kolumbii opisał to jako głęboki humanitarny i środowiskowy kryzys. Wyrokiem uznano prawo rzeki Atrato „do bycia chronioną, zachowaną i przywróconą”. W celu zagwarantowania interesów rzeki ustanowiono dwóch jej przedstawicieli – jednego członka społeczności zamieszkującej okolicę i jednego reprezentanta rządu³⁶.

³¹ *India's Ganges and Yamuna rivers are 'not living entities'*, www.bbc.com/news/world-asia-india-40537701 [dostęp: 5.11.2019].

³² K.D. Alley, T. Mehta, *The experiment with rights of nature in India*, [w:] *Sustainability and the Rights of Nature in Practise*, eds. C. La Follette, C. Maser, Boca Raton 2019.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Press Release: Colombia Constitutional Court Finds Atrato River Possesses Rights*, May 4, 2017, <https://celdf.org/2017/05/press-release-colombia-constitutional-court-finds-atrato-river-possesses-rights> [dostęp: 5.11.2019].

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Zob. L. Cano Pecharroman, *Rights of Nature: Rivers That Can Stand in Court*, “Resources” 2018, Vol. 7(13), DOI: <https://doi.org/10.3390/resources7010013>.

Warto przytoczyć fragment uzasadnienia wyroku Sądu Konstytucyjnego Kolumbii:

To ludzkie populacje są współzależne od świata przyrody – a nie odwrotnie – i muszą ponosić konsekwencje swoich działań i zaniechań wobec natury. Chodzi o zrozumienie tej nowej rzeczywistości społeczno-politycznej w celu osiągnięcia pełnej szacunku transformacji ze światem przyrody i jego środowiskiem, jak to miało miejsce wcześniej w przypadku praw obywatelskich i politycznych. [...] Nadszedł czas, aby zacząć robić pierwsze kroki, aby skutecznie chronić planetę i jej zasoby, zanim będzie za późno [...] ³⁷.

W 2018 r. Sąd Najwyższy Kolumbii uznał ekosystem Amazonii, w tym jego terytorium rzeczne i leśne, za podmiot prawny ³⁸ i zmusił rząd Kolumbii do podjęcia działań ukierunkowanych na kontrolowanie wylesiania, a tym samym związanych z tym zmian klimatu i cykli wodnych w regionie Amazonii. Wylesianie kolumbijskiej Amazonii wzrosło o 44% w ciągu ostatnich 3 lat. Grupa dzieci i młodzieży w wieku od 7 do 25 lat wniosła do sądu sprawę *Amazon case*, w której podnieśli, że beczynność rządu naruszyła ich konstytucyjnie chronione prawa człowieka do życia, wody i zdrowego środowiska ³⁹.

Działania podjęte w Kolumbii są przejawem próby nacisku na rząd przez sądy, aby podjął działania w kierunku ochrony środowiska. Skuteczność tego rodzaju działań zależeć będzie od władzy ustawodawczej i wykonawczej. W tym zakresie bieżące interesy gospodarcze jednak nadal często przeważają nad ochroną naszej przyszłości.

PODSUMOWANIE

Rozpoznanie samodzielnych praw natury, ich akceptacja i inkorporowanie do systemu prawa wymaga nie tylko zmian w prawie, lecz także przeobrażenia paradygmatu systemu prawnego, stawiającego człowieka w absolutnym centrum ⁴⁰. Z pewnością pewnym powodem wdrożenia w życie koncepcji rzeki jako osoby prawnej było przełożenie wierzeń i obyczajów ludów kierujących się innymi wartościami niż cywilizacja zachodnia na pojęcia zachodniego systemu prawnego ⁴¹. Zasadniczym motywem prób wprowadzania tego rodzaju konstrukcji jest niewydolność dotychczasowego systemu ochrony środowiska i szukanie instrumentów bardziej skutecznych, w oparciu o inny niż panujący powszechnie światopogląd. Podmiotowość natury uznawana jest w wielu systemach religijnych. Podejście do natury jako do równorzędnego partnera, mającego własne prawa, nie jest obce wielu kulturom, jednak widoczne jest to nie w systemach prawnych, lecz w ich zwyczajach, wierzeniach. Znany zachodniemu światu system prawny, który w dużej części zdominował świat, uznaje las, góry i rzeki jako przedmioty własności, nie rozpoznając w nich podmiotów prawa.

³⁷ *Press Release: Colombia Constitutional Court Finds...*; sentencja wyroku Trybunału Konstytucyjnego Republiki Kolumbii z dnia 5 kwietnia 2018 r.,

<http://cr00.epimg.net/descargables/2017/05/02/14037e7b5712106cd88b687525dfeb4b.pdf> [dostęp: 5.11.2019].

³⁸ Sentencja wyroku Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości Republiki Kolumbii z dnia 5 kwietnia 2018 r., http://legal.legis.com.co/document/Index?obra=jurcol&document=jurcol_c947ae53aeb447bd91e8e9a315311ac5 [dostęp: 5.11.2019].

³⁹ Zob. J. Torres, E. Macpherson, *The Tour to Save the World: Colombia Wins the Yellow Jersey for the Rights of Nature*, 23 August 2019, www.icconnectblog.com/2019/08/the-tour-to-save-the-world-colombia-wins-the-yellow-jersey-for-the-rights-of-nature [dostęp: 5.11.2019].

⁴⁰ Zob. L. Cano Pecharroman, *op. cit.*, s. 1.

⁴¹ Zob. J. Jaśtał, *Czy rzeka może być osobą prawną*, „Filozofuj” 2018, nr 3, s. 41–42.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Z pewnością obawy, że z powodu zmiany podejścia człowiek straci swoje centralne miejsce w systemie, nie są uzasadnione, gdyż system prawny to konstrukcja człowieka. Zmiana zapatrywania na naturę w kontekście podmiotowości pozwoli dostrzec więcej problemów i lepiej ją chronić. Potrzeba ochrony natury jest obecnie bez wątpienia uznawana przez wszystkie społeczeństwa, niezależnie od orientacji kulturowej.

Działania podjęte w Indiach i Kolumbii mają inne znaczenie i inne podłoże niż w Nowej Zelandii, gdzie mamy do czynienia z wypracowanymi przez wiele lat rozwiązaniami prawnymi, które osadzone są w wierzeniach i kulturze Maorysów, a konkretne zmiany w prawie mają zagwarantować implementację osiągniętych porozumień. Natomiast w przypadku Indii czy Kolumbii mamy do czynienia z własną inicjatywą władzy sądowniczej, z wyrokami, które mają za zadanie być pewnym alarmem, silnym głosem upominającym się o prawa natury. Szanse na szersze uznanie takiego podejścia zależą jednak od konkretnych zmian w prawie oraz od działań ustawodawcy.

W Europie brak jest na razie prób zmiany prawa w kierunku uznania elementów natury za osoby prawne. Należy podkreślić, że dyskusja na ten temat z pewnością wiele może wnieść do rozważań na temat kondycji współczesnego świata, przedmiotowego traktowania natury i skutków takiego postępowania. Z pewnością stoimy u progu katastrofy ekologicznej na skalę niespotykaną w dziejach świata, a funkcjonujące obecnie rozwiązania prawne nie są wystarczające, aby takiej katastrofie zapobiec. W dyskursie publicystycznym, również w Polsce, pojawiają się już postulaty użycia konstrukcji prawnych zastosowanych w Nowej Zelandii jako sposobu na walkę z niszczącym przyrodę przemysłem⁴². Na razie, niestety, szanse na wprowadzenie tego rodzaju rozwiązań należy uznać za znikome.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Alley K.D., Mehta T., *The experiment with rights of nature in India*, [w:] *Sustainability and the Rights of Nature in Practise*, eds. C. La Follette, C. Maser, Boca Raton 2019.
- Babcock H.M., *A Brook with Legal Rights: The Rights of Nature in Court*, "Ecology Law Quarterly" 2016, Vol. 43(1).
- Berros M.V., *Defending Rivers: Vicamaba in the South of Ecuador*, "Perspectives Issue" 2017, No. 6.
- Cano Pecharroman L., *Rights of Nature: Rivers That Can Stand in Court*, "Resources" 2018, Vol. 7(13), DOI: <https://doi.org/10.3390/resources7010013>.
- Clark C., Emmanouil N., Page J., Pelizzon A., *Can You Hear the Rivers Sing? Legal Personhood, Ontology, and the Nitty, Gritty of Governance*, "Ecology Law Quarterly" 2018, Vol. 45.
- Colwell R., Carr-Wilson S., Sandborn C., *Legal Personality of Natural Features: Recent International Developments and Applicability in Canada*, 2017, www.elc.uvic.ca/wordpress/wp-content/uploads/2018/05/2017-02-03-LegalPersonalityNatural-Features_web-version.pdf [dostęp: 5.11.2019].
- De Vries-Stotijn A., Van Ham I., Bastmeijer K., *Protection through property: from private to river-held rights*, "Water International" 2019, Vol. 44(6–7), DOI: <https://doi.org/10.1080/02508060.2019.1641882>.
- Fraćkowiak J., *Osoby prawne*, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007.

⁴² Zob. R. Rient, *Rzeka którą zabijamy*, „Przekrój” 2019, <https://przekroj.pl/spoleczenstwo/rzeka-ktora-zabijamy-robort-rien> [dostęp: 5.11.2019] oraz zawarte tu w pełni zasadne zdania dotyczące Noteci i katastrofy ekologicznej, która tę rzekę dotknęła: „Aby uratować rzeki zagrożone działaniem kopalni i kryzysem klimatycznym, najpierw trzeba spróbować zrozumieć rzekę i dostrzec w niej żywy organizm, który w sposób bezpośredni podtrzymuje życie nasze i tysiące gatunków. W związku z tym należy przestać traktować rzeki jako zasób, towar czy ściek”.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Hsiao E.C., *Whanganui River Agreement – Indigenous Rights and Rights of Nature*, “Environmental Policy and Law” 2012, Vol. 42(6).
- India’s Ganges and Yamuna rivers are ‘not living entities’*, www.bbc.com/news/world-asia-india-40537701 [dostęp: 5.11.2019].
- Iorns Magallanes C.J., *Nature as an Ancestor: Two Examples of Legal Personality for Nature in New Zealand*, „Vertigo – la revue électronique en sciences de l’environnement” 2015, serie 22, DOI: <https://doi.org/10.4000/vertigo.16199>.
- Jaśtał J., *Czy rzeka może być osobą prawną*, „Filozofuj” 2018, nr 3.
- Joseph R., Rakena M., Kuini Jones M.T., Sterling R., Rakena C., *The Treaty, Tikanga Māori, Ecosystem-Based Management, Mainstream Law and Power Sharing for Environmental Integrity in Aotearoa New Zealand – Possible Ways Forward*, Waikato 2019, <https://sustainableseaschallenge.co.nz/sites/default/files/2019-02/MAIN%20TuhonohonoSSEas%20Final%20Report%20Nov%202019.pdf> [dostęp: 5.11.2019].
- Kauffman C.M., Martin P.L., *When Rivers Have Rights: Case Comparisons of New Zealand, Colombia, and India*, International Studies Association Annual Conference, San Francisco, 4 April 2018, <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload585.pdf> [dostęp: 5.11.2019].
- O’Donnell E.L., *At the Intersection of the Sacred and the Legal: Rights for Nature in Uttarakhand, India*, “Journal of Environmental Law” 2018, Vol. 30(1), DOI: <https://doi.org/10.1093/jel/eqx026>.
- O’Donnell E.L., Maloney M., Parker C., *New developments in the legal status of rivers*, 11 August 2017, https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0007/2516479/Legal-rights-for-rivers-Workshop-Report.pdf [dostęp: 5.11.2019].
- O’Donnell E.L., Talbot-Jones J., *Creating legal rights for rivers: Lessons from Australia, New Zealand, and India*, “Ecology and Society” 2018, Vol. 23(1), DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-09854-230107>.
- Press Release: Colombia Constitutional Court Finds Atrato River Possesses Rights*, May 4, 2017, <https://celdf.org/2017/05/press-release-colombia-constitutional-court-finds-atrato-river-possesses-rights> [dostęp: 5.11.2019].
- Rient R., *Rzeka którą zabijamy*, „Przekrój” 2019, <https://przekroj.pl/spoleczenstwo/rzeka-ktora-zabijamy-robert-rien> [dostęp: 5.11.2019].
- Stone Ch.D., *Should Trees Have Standing? Law, Morality and the Environment*, Oxford 2010.
- Stone Ch.D., *Should Trees Have Standing? – Towards Legal Rights for Natural Objects*, “Southern California Law Review” 1972, Vol. 45.
- Summary of the historical background to the Whanganui River claims of Whanganui Iwi*, www.govt.nz/treaty-settlement-documents/whanganui-iwi/whanganui-iwi-whanganui-river-deed-of-settlement-summary-5-aug-2014/background [dostęp: 5.11.2019].
- Torres J., Macpherson E., *The Tour to Save the World: Colombia Wins the Yellow Jersey for the Rights of Nature*, 23 August 2019, www.icconnectblog.com/2019/08/the-tour-to-save-the-world-colombia-wins-the-yellow-jersey-for-the-rights-of-nature [dostęp: 5.11.2019].
- Young D., *Whanganui tribes*, <https://teara.govt.nz/en/whanganui-tribes/page-1> [dostęp: 5.11.2019].

AKTY PRAWNE

- Deed of Settlement between The Crown and Tuhoe, 4 June 2013, Summary, www.govt.nz/treaty-settlement-documents/ngai-tuhoe/ngai-tuhoe-deed-of-settlement-summary-4-jun-2013/background [dostęp: 5.11.2019].
- Ngā Iwi o Taranaki and The Crown, *Te Anga Pgtakerongo mo Nga Maunga o Taranaki, Pouakai me Kaitake, Record of understanding for Mount Taranaki, Pouakai and the Kaitake Ranges*, www.govt.nz/dmsdocument/7265~Te-Anga-Putakerongo-Record-of-Understanding-20-December-2017.pdf [dostęp: 5.11.2019].
- Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017, www.legislation.govt.nz/act/public/2017/0007/latest/whole.html#DLM6831461 [dostęp: 5.11.2019].
- Tūhoe Claims Settlement Act 2014, www.legislation.govt.nz/act/public/2014/0050/latest/DLM5481230.html [dostęp: 5.11.2019].
- Whanganui Iwi and the Crown, “Record of understanding in relation to Whanganui River settlement”, October 13, 2011, www.ngatangatatiaki.co.nz/assets/Uploads/Important-Documents/DocumentLibrary_WhanganuiRiverROU.pdf [dostęp: 5.11.2019].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ORZECZNICTWO

Wyrok High Court of Uttarakhand w Naintal Writ Petition (PIL) z dnia 20 marca 2017 r., nr 126 z 2014 r., *Mohd Salim vs State of Uttarakhand & others*, www.casemine.com/judgement/in/5b1a21874a932631a5a08d3f [dostęp: 5.11.2019].

Wyrok High Court of Uttarakhand z dnia 30 marca 2017 r., *Lalit Miglani vs State of Uttarakhand and others*, <https://indiankanoon.org/doc/92201770> [dostęp: 5.11.2019].

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego Republiki Kolumbii z dnia 5 kwietnia 2018 r., <http://cr00.epimg.net/descargables/2017/05/02/14037e7b5712106cd88b687525dfcb4b.pdf> [dostęp: 5.11.2019].

Wyrok Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości Republiki Kolumbii z dnia 5 kwietnia 2018 r., http://legal.legis.com.co/document/Index?obra=jurcol&document=jurcol_c947ae53aeb447bd91e8e9a315311ac5 [dostęp: 5.11.2019].